

МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Ю.І. Петрова

ВОКАЛІЧНА СИСТЕМА ЄГИПЕТСЬКОГО ДІАЛЕКТУ АРАБСЬКОЇ МОВИ

Слід зазначити, що дослідження системи арабського вокалізму ускладнюється тим, що в наукових працях з арабістики не існує єдиної думки щодо кількості голосних фонем навіть у літературній мові (АЛМ).

«Традиційна» класифікація голосних АЛМ представлена у таблиці 1.

У працях з арабістики можна зустріти такі варіанти інтерпретації системи вокалізму АЛМ: а) три голосних звуки: $a - u - i$ [Юшманов 1998, 202; Аyyub 1985, 18]; б) шість голосних звуків: $a - \bar{a}; u - \bar{u}; i - \bar{i}$ [Гранде 1988, 383; al-Qahtani 2004, 3]; в) три голосних фонем (vowel qualities): $a - u - i$, які мають довгу і коротку форму [Holes 1995, 48; Хайрудинов 2005, 48]; г) шість голосних фонем: $a - \bar{a}; u - \bar{u}; i - \bar{i}$ [Шагаль 1987, 63; Шарбатов 1991, 278; Мишкурів 1982, 28].

Зустрічаються протиріччя навіть у межах поглядів одного автора. В.Е. Шагаль, наприклад, називає вокалізм АЛМ «трикутною системою» $a - u - i$ «з гемінатами відповідних коротких голосних» [Шагаль 1987, 62], проте потім зазначає, що до системи голосних АЛМ входять шість фонем і довжина вимови є фонематичною [Шагаль 1987, 63]. Г.Ш. Шарбатов вказує на «три літературні голосні фонем $a - u - i$ » [1966, 15], а в більш пізній праці – на шість фонем АЛМ [1991, 278]. Отже, не існує єдиного погляду на те, чи можна вважати голосні звуки арабської мови, протиставлені за опозицією довжини – короткості, окремими фонемами, яких, таким чином, у АЛМ налічується загалом 6.

У нашому дослідженні ми не намагатимемося вирішити спірні питання вокалічної системи АЛМ. Нашим завданням є: а) виявити кількість вокалічних елементів, наявних у єгипетському діалекті (ЄД); б) виявити можливі алофони фонем та умови фонетичного контексту, за яких вони реалізуються.

Якщо звернутися до загальнодіалектної системи вокалізму, то в цьому питанні погляди радянських і західних арабістів збігаються частіше, ніж щодо системи консонантизму. К. Хоулз зазначає, що, на відміну від спрощеної загальнодіалектної системи консонантизму, вокалічна система арабських діалектів є більш складною [Holes 1995, 56]. Г.Ш. Шарбатов також вказує, що у діалектному мовленні голосних фонем та їхніх варіантів набагато більше, ніж в АЛМ [Шарбатов 1991, 278]. Зокрема, у вокалічній системі багатьох діалектів відбулися суттєві якісні й кількісні зміни, які майже призвели до руйнування класичної системи на фонологічному й фонетичному рівнях (особливо у системі коротких голосних) [Мишкурів 1982, 28]. Наприклад, в алжирському діалекті з функціональної точки зору існує 7 фонем, які характеризуються незалежною конститутивною якістю й артикуляторно-перцептивною цілісністю: чотири коротких (\bar{a}, u, a, i) і три довгих ($\bar{i}, \bar{u}, \bar{a}$), а також дві запозичені фонем (коротка o і довга \bar{o}) [Мишкурів 1982, 28]; у суданському діалекті – 8 голосних: п'ять довгих ($\bar{a}, \bar{u}, \bar{i}, \bar{o}, \bar{e}$) і три коротких (a, u, i) [Романов 1981, 5].

Але, на жаль, у працях з арабістики, де досліджуються питання «класичної» та діалектної фонологічних систем, ми не знайшли даних щодо сукупної кількості голосних, наявних в арабських діалектах, не кажучи вже про їхню класифікацію. Г.Ш. Шарбатов обмежується згадкою про те, що в діалектах, окрім «класичних» голосних фонем, зустрічаються короткі o і e , довгі \bar{o} і \bar{e} та різноманітні варіанти дифтонгів [Шарбатов 1991, 278]. В.Е. Шагаль зазначає, що, на думку деяких дослідників, вокалічна система ЄД може містити 9 (Gairdner) або 13 (Hartel) голосних, марокканського діалекту – 5 голосних [Шагаль 1987, 63].

Кувейтський філолог А. Аййюб зазначає, що в сучасних арабських діалектах

існує «5 довгих і коротких голосних», не уточнюючи при цьому, чи є їхня довжина фонематично релевантною [Аууб 1985, 19]. З другого боку, він подає інші дані, а саме виділяє дві групи основних голосних (*al-ḥarakāt al-'asāsīya*): а) голосні переднього ряду: *i*, як у слові *bint* (дівчина), *ē*, як у *fēn* (де), *ā*, як у *sālim* (вірний); б) голосні заднього ряду: *ū*, як у *rūh* (йди!), *ū*, як у *rūh* (душа), *o*, як у англ. *got*, *a*, як у *ṭarīq* (шлях). Крім того, його характеристика деяких звуків не збігається з традиційною: звук *ā* він відносить до голосних переднього ряду (*al-'amāmīya*), а короткий *a* – до голосних заднього ряду (*al-ḥalfīya*) [Аууб 1985, 19–20].

Цікавим є підхід цього філолога до інтерпретації співвідношення систем консонантизму і вокалізму в арабській мові. На його думку, в ЄД (а також в іракському діалекті), на відміну від АЛМ, відбувається протилежне фонетичне явище: всі голосні мають “гучні” аналоги, які впливають на вимову сусідніх приголосних, тоді як в АЛМ емфатичні та увулярні приголосні здійснюють фонетичний вплив на сусідні звуки: приголосні веляризуються, а голосні подовжуються і вимовляються у більш задній позиції [Аууб 1985, 100–101].

Таким чином, питання класифікації загальнодіалектної системи вокалізму та вокалізму конкретних діалектів є ще більш актуальним, ніж питання консонантної системи, і потребує подальших досліджень. Вкрай необхідною є розробка адекватної наукової транскрипції для позначення всього різноманіття діалектних вокалічних елементів. На даний момент не існує уніфікованої транскрипції навіть для передачі звуків у АЛМ, не кажучи вже про арабські діалекти. Наприклад, два варіанти довгого *ū* у класифікації А. Аййюба мають передаватися різними символами. Автор використовує з цією метою певні позначки, але звертається до транскрипції за допомогою арабських літер, що ускладнює сприйняття матеріалу, оскільки такий спосіб не є традиційним в арабістиці. Слід зазначити, що в нашій роботі ми не розроблятимемо детальну фонетичну транскрипцію всіх звуків ЄД, оскільки для цього слід знайти відповідники для великої кількості алофонів. Як справедливо зазначав Я. Сикстуліс, опис реалізації арабських фонем у

мовленні є доволі складним, оскільки «артикуляційні характеристики алофонів, що репрезентують фонем у мовленні, значно різняться у носіїв мови... тому описати конкретні реалізації фонем у мовленні можна лише у нормативному плані, відображаючи... ідеальні звуки» [Сикстуліс 1987, 14].

До проблем, які ускладнюють дослідження діалектної вокалічної системи, можна віднести різноманіття чинників, що впливають на якісну й кількісну реалізацію голосних, недостатній ступінь дослідження низки говірок та діалектів загалом, надзвичайну розмаїтість фонетичних діалектних структур. Все це змушує дослідників описувати фонетичні системи говірок без досягнення конкретних результатів у опрацюванні їхнього вокалічного складу [Мишкурів 1982, 29].

Крім того, важливим чинником є інтерференція функціональних рівнів, в результаті якої «класична» й діалектна вокалічні системи переплітаються між собою. Звуки, що вимовляються в таких формах, немов опиняються між двома фонологічними системами, тому визначити їхні фонологічні функції стає надзвичайно складно [Шагаль 1987, 63]. З іншого боку, на думку В.Е. Шагалья, фонетичні системи АЛМ та найнижчих мовних форм є спільною фонологічною системою і проникнення лексики з одного функціонального рівня до іншого призводить до того, що слово на кожному рівні вимовляється згідно з орфоепічними нормами даного рівня. Якщо літературна лексема потрапляє до нижчої мовної форми, то відбувається заміщення голосних фонем, властивих АЛМ, фонемами іншої форми, які реалізуються згідно з фонетичними правилами даної форми [Шагаль 1987, 64]. Але якщо пригадати інше твердження В.Е. Шагалья, то можна помітити протиріччя у реалізації діалектної вокалічної системи, оскільки він наголошує на тому, що «при усному використанні будь-якої форми існування на вимову немов накладається діалектна фонетична система, яка для мовця, вихідця з тієї чи іншої арабської країни, є первинною, рідною» [Шагаль 1987, 63]. Тому виникає питання, чим саме є вокалічна система АЛМ з точки зору якості вимови звуків і чи можна говорити про її «заміщення» діалектною вокалічною системою. Таким

чином, можна зробити висновок про абстрактність вокалічної системи АЛМ та існування вокалічних систем лише конкретних діалектів.

На наш погляд, основна відмінність між арабським консонантизмом і вокалізмом на усіх функціональних рівнях полягає в тому, що діалектна вокалічна система домінує настільки, що стає неможливим надати якісну характеристику «класичному» вокалізму, тоді як система консонантизму є більш гнучкою і допускає заміщення одних звуків іншими на різних функціональних рівнях.

Повертаючись до питання характеристики вокалізму ЄД, слід зазначити, що нечисленні дані про неї є суперечливими, оскільки «відмінності між однотипними голосними є досить незначними, і формантна структура вокалізму ЄД досі не була предметом детального вивчення» [Хайрудінов 2000, 48]. Класичний арабський філолог Сібавейгі зробив важливий висновок щодо неможливості відображення арабським алфавітом всієї картини реально існуючих в АЛМ фонем, оскільки існують похідні фонетичні елементи від основних фонем, кількість яких перевищує інвентар наявних графем [Мансур 2004, 13]. Тим складнішим стає виявлення реалізації всіх фонетичних (зокрема, вокалічних) елементів конкретного арабського діалекту.

Один із перших дослідників ЄД Т. Мітчелл у своїй праці зазначає, що в ЄД існує 5 голосних (звуків або фонем?), кожен з яких має довгу і коротку форму: *a-e-i-o-u* [Mitchell 1956, 8–11], а в іншій наводить 6 голосних, розмежувавши голосний *a* за якістю вимови (переднього і заднього рядів) [Mitchell 1962, 21]. Хоча вже в першій зі згаданих праць автор вказує на те, що «голосний *a* має два абсолютно різні звуки, вимова яких залежить від консонантного оточення» [Mitchell 1956, 9].

Згідно з даними, які надають автори словника ЄД, в ЄД існує 12 голосних, на відміну від вищезазначених припущень щодо 9, 13 та 5, хоча автори не розрізняють поняття фонем і голосного звука [Hinds, Badawi XVII]. Ці дані представлені у таблиці 2.

Таким чином, згідно з цією класифікацією, з вокалічної системи ЄД зник «класичний» голосний середнього ряду *a*, який

«розділився» на два окремих голосних полярної характеристики.

Сучасний російський дослідник ЄД Ф.З. Хайрудінов вважає, що вокалічна система ЄД містить 5 голосних (*a-e-o-i-u*), що розрізняються за довжиною або короткістю [Хайрудінов 2000, 48]; з іншого боку, він вказує на п'ять довгих і чотири коротких голосних (за «конститутивними якісними ознаками») [Хайрудінов 2000, 49].

Автори навчального посібника з ЄД також вказують на 5 голосних фонем ЄД (*a-i-u-e-o*), додаючи при цьому, що система голосних звуків включає найкоротші, короткі, середні, неповні і довгі. Якість кожного голосного визначається його позицією та оточенням [Усманов, Касаева 1982, 5].

А.Г. Багіров у посібнику з ЄД зазначає, що в ЄД «артикулюються 9 голосних звуків»: [a], [e], [i], [ə], [æ], [ɐ], [y], [ы], [o], а також [ю], причому «одні й ті самі голосні бувають як довгими, так і короткими» [Багіров 2005, 24]. Однак у поданій автором необґрунтованій, нетрадиційній та ненауковій транскрипції неможливо визначити різницю між чотирма варіантами звука *e*. Крім того, виникає питання про доцільність віднесення до окремих звуків ЄД [ы] та [ю], оскільки, як відомо, перший є алофоном фонем *i*, який реалізується під впливом емоційних та велярних, а другий взагалі являє собою два окремих звуки в арабській мові.

На основі наявних даних вокалічну систему ЄД можна охарактеризувати таким чином.

Голосний *a*. *Fatha muraqqaqa* (м'який, тонкий *a* переднього ряду) протиставляється *fatha mufahhama* (твердий, гучний *a* заднього ряду), що подається у застосованій дослідниками транскрипції (ми позначимо їх як *ä* та *a* відповідно). М'який *ä* переднього ряду низького підйому є подібним до голосного *a* в англ. "hat", а голосний заднього ряду схожий на *a* в англ. "calm" [Hinds, Badawi XVII]. Т. Мітчелл також вказує на необхідність розрізнення цих двох звуків, причому називає *ä* переднього ряду найбільш вживаним голосним і найбільш важким для вимови його не арабами [Mitchell 1956, 9]. За його словами, якщо голосний *a* заднього ряду є коротким або міститься в закритому складі, він являє собою щось середнє між голосним

англ. “hut” і “hot”, а якщо довгим або у відкритому складі – він є подібним до голосного звука англ. “heart” [Mitchell 1962, 23]. Голосний *a* заднього ряду є подібним до голосного, який є чимось середнім між англ. “hurt” і “hat” [Mitchell 1962, 22].

Дослідники зазначають, що різноманітних відтінків голосним надає консонантне оточення, тобто вони «реалізуються в оточенні приголосних, які не спричиняють веляризації або палаталізації» [Хайрудинов 2000, 51]. «В якісному відношенні можна вважати, що кожен голосний має два або кілька відтінків: один, який являє собою його нормальну реалізацію у контексті з передньоязиковими приголосними, інший або інші, які являють собою його ж реалізацію у сусідстві з увулярними, фарингальними й особливо емпатичними приголосними» [Завадовский 1965, 37]. У разі наявності в слові різнорідних за місцем артикуляції приголосних найбільший вплив на голосні чинять гортанні й напружені, а потім – решта [Шарбатов 1991, 278].

За спостереженнями Т. Мітчелла, голосний *a* реалізується як гучний заднього ряду у таких умовах фонетичного контексту:

1) завжди у препозиції та постпозиції до емпатичних приголосних: *ṣabr* (терпіння), *maṭbah* (кухня). Причому реалізація гучного *a* має місце, навіть якщо емпатичний приголосний не перебуває в безпосередньому контакті з даним голосним: *lafz* (вимова), *ḥālīṣ* (цілком; зовсім) [Mitchell 1956, 9]. Отже, це явище свідчить на користь припущення деяких дослідників про інтерпретацію емпатизації як суперсегментної властивості, характерної для цілого складу [Маслух 1975, 21; Holes 1995, 47] і навіть для цілого слова [Хайрудинов 2000, 51];

2) дуже часто у препозиції та постпозиції до приголосного *r*: *raff* (полиця), *rāgil* (чоловік), *barra* (зовні), *nār* (вогонь). Але, з іншого боку, голосний *a* реалізується як м'який переднього ряду в таких лексемах, як *rāgi* (той, що повертається), *bārd* (холод), *firān* (миші), та інших [Mitchell 1956, 9], тобто має властивість варіюватися, незалежно від консонантного оточення [Хайрудинов 2000, 51];

3) у препозиції та постпозиції до увулярної фонемі *q* в її «класичній» вимові [Mitchell 1956, 10]: *saqāfa* (культура), *yaqīn* (переконаність).

Вищенаведені правила стосуються лише каїрської говірки ЄД, тоді як в інших говірках країни спостерігаються відмінні явища, наприклад – реалізація голосного *a* заднього ряду у дієслові *ḥāf* (боятися) в діалекті Верхнього Єгипту замість *ā* переднього ряду, як у Каїрі [Mitchell 1956, 10]. Ф.З. Хайрудинов також зазначає, що «в оточенні емпатичних і велярних голосний *a* переміщується до заднього ряду низького підйому... а під впливом *r* не має регулярного характеру». Крім того, *a* заднього ряду реалізується у числівниках другого десятка під впливом етимологічного ‘: *ḥidāšar* (одинадцять) [Хайрудинов 2000, 50]. Поза впливом велярних коротких голосний *a* реалізується як голосний «середнього ряду низького підйому мінімального розкриття»: *'inta* (ти), *gabal* (гора) [Хайрудинов 2000, 51]. Хоча, згідно з класифікацією авторів словника ЄД та Т. Мітчелла, до голосних середнього ряду звук *a* не належить.

Крім того, цікавим є те, що на варіації *a/ā* впливає не лише територіальний чинник, а й індивідуальне мовлення [Mitchell 1962, 23]. Можна порівняти вибір варіанта вимови даного голосного з вибором варіанта реалізації фонемі *q*, за яким можна судити про рівень освіти мовця. Зокрема, класична орфоепічна норма (яка практикується в університеті “Аль-Азгар” і Каїрському університеті) вимагає реалізації *a* як голосного заднього ряду в оточенні увулярних звуків *ḥ* і *ḡ*, а також *r*: *ḡāyib* (відсутній) замість просторічного *ḡāyib* [Mitchell 1962, 24]. Крім того, диференціація *a- / ā* в багатьох випадках залежить від статі мовця. Зокрема, жіноче мовлення має тенденцію до «пом'якшення», тому перевага надається голосному переднього ряду (подібно до реалізації фонемі *q* через гортанний вибух): вимова *garrāḥ* (хірург) характерна для жіночого мовлення, а *garrāḥ* – для чоловічого [Mitchell 1962, 24].

На нашу думку, можна провести певну паралель між м'яким варіантом реалізації фонемі *a* в ЄД та «класичним» явищем *'imāla*, яке, за визначенням Сібавейгі, є наближенням артикуляції однієї фонемі до іншої [Мансур 2004, 133]. Зокрема, «*'imāla* алефа являє собою тенденцію деяких арабських народів до вимови алефа між *a* та *i*» [Мансур 2004, 50]. Згідно з

думкою Сібавейгі, причиною цього явища може бути «схожість голосних *a* та *i*, через що мовці намагаються їх наблизити» [Мансур 2004, 133]. Це явище АЛМ може бути реалізованим у таких умовах фонетичного контексту:

- якщо у постпозиції до голосного *a* перебуває приголосний, огласований кясрою: *'ālim* (вчений), *mafātīḥ* (ключі), *masāğid* (мечеті);

- якщо огласовка першого приголосного – кясра, а після другого – алеф: *'imād* (стовп; опора);

- голосному *a* передують слабкий приголосний *y* (як у формі приголосного, так і голосного): *bayūā* (продавець), *ğīlān* (духи пустелі);

- у ряді недостатніх дієслів: *ğazā* (нападати), *da 'ā* (запрошувати);

- якщо даний звук є заміником другого слабкого кореневого у порожніх дієсловах за умови, що перший кореневий при дієвідмінюванні не огласовано даммою: *ḥāfa* (боятися) → *ḥift*, але *qāma* (вставати) → *qumt* [Мансур 2004, 135–139].

З іншого боку, Сібавейгі наводить умови фонетичного контексту, які перешкоджають реалізації явища *'imāla*:

- якщо приголосний після алефа огласовано фатхою або даммою: *ḥātam* (обручка), *'āğurr* (обпалена цегла);

- якщо до складу слова входять веляризовані фонемі *ṣ – ḍ – ṭ – ḏ – ḥ – ġ – q*, незалежно від їхньої позиції щодо голосного *a*: *nāšit* (енергійний), *ganā'im* (здобич);

- якщо у препозиції до голосного *a* перебуває *r*: *firāš* (постіль) [Мансур 2004, 140–143].

При порівнянні цих класичних правил із закономірностями реалізації фонемі *a* у сучасному ЄД неважко помітити збіг більшості умов фонетичного контексту, за яких відбувається тяжіння звука *a* до *e*. Різниця полягає в тому, що в класичній арабській мові це явище не є закономірним, а розглядається лише як варіант вимови довгого *ā*, тоді як у сучасному ЄД м'який *ā* переднього ряду, наближений до *e*, є найпоширенішим голосним звуком, типовим для ЄД, який деякі дослідники виділяють як окремий звук. У класичній мові *'imāla*, як бачимо, спостерігається у разі «сусідства» голосних *a* та *i* (за умови відсутності емпатичних, увулярних та *r*), в ЄД – набагато

частіше, незалежно від вокалічного оточення: *ḥātam* (печатка); *tabādul* (обмін).

Слід додати, що реалізація фонемі *q* в літературній вимові переміщує звук *a* до заднього ряду, а в діалектній – до переднього: *qā'a* (зала) / *'ā'a* (зимова кімната із вбудованим каміном). У лексемах, до складу яких входить приголосний *r*, реалізація голосного *a* може визначатися впливом інших сусідніх приголосних. Зокрема, як зазначав Г.Ш. Шарбатов, після приголосних *ḥ*, *ğ*, і *ḥ* довгі голосні звучать більш відкрито [Шарбатов 1991, 278]: *ḥāris* (охоронець); *ğādir* (виїжджати); *ḥāriq* (незвичайний).

У процесі дослідження у нас виникли деякі важливі питання щодо інтерпретації діалектної фонемі *a*:

1) чи можна з високим ступенем точності виявити умови консонантного оточення, від яких залежить реалізація фонемі *a*, чи вона дійсно варіюється оказіонально, як зазначають дослідники? На користь останнього твердження свідчать такі приклади: у словах *māma* (мати) і *bāba* (батько) звук *a* (довгий і короткий) характеризується чітко вираженою ознакою заднього ряду, хоча для цього, за правилами Т. Мітчелла, не мало би бути підстав. А в словах *māri* (святий), *māris* (березень), попри наявність звука *r*, голосний *a* належить до переднього ряду. На нашу думку, вибір варіанта реалізації довгого голосного *a* в оточенні приголосного *r* підпорядковується певним закономірностям, а не є лише оказіональним варіюванням. Звук *a* реалізується як голосний заднього ряду, якщо він довгий і передують приголосному *r* в останньому складі слова: *miḥtār* (збентежений); *ğaddār* (віроломний). У середині слова можлива реалізація його як голосного переднього ряду: *'itšārik* (брати участь); *gamārik* (митниця); *'it'ārif* (познайомитися); *ḥārib* (воювати), що, очевидно, можна пов'язати з вокалічним оточенням приголосного *r*. Як бачимо, довгий голосний переднього ряду найчастіше передують складові *-ri-*. Довгий голосний у складі *-rā-*, як правило, – заднього ряду: *'i'tirāf* (зізнання); *ḥarāmi* (злодій). Хоча є й винятки: *ḥarrā'* (гострий); *miḥrāt* (плуг). Іноді можливою є реалізація обох варіантів: *ḥarāri/ḥarāri* (тепловий). В останньому разі, очевидно, спостерігається вплив обох чинників:

позиції голосного між двома приголосними *r* та голосного *i* наступного складу;

2) чи можна погодитися з авторами словника ЄД щодо відсутності «нейтрального» звука *a* середнього ряду в ЄД? Якщо так, то який зі звуків пари *ä/a* з якісно різною артикуляцією є «вихідним»? На нашу думку, інтерпретація реалізації фонем *a* лише через опозицію “м’який” *ä*/“гучний” *a* є недостатньою. У процесі спостереження за мовленням носіїв ЄД ми виявили третій алофон фонем *a*, за артикуляцією близький до нейтрального звука середнього ряду, який здебільшого реалізується як короткий голосний. Його питома вага може виявитися досить значною, але для доведення цього факту слід провести окремі дослідження за допомогою методів акустичної фонетики, оскільки, як справедливо зазначали дослідники, дуже важко визначити якість вимови коротких голосних у мовленнєвому потоці, особливо при швидкому темпі. Наприклад, навряд чи можна віднести голосний *a* у наступних словах до переднього або заднього ряду: *wahda* (одна), *’arba’a* (чотири), *suwwāḥ* (туристи). Тому ми схилиємося до думки про доцільність включення до класифікації голосних ЄД нейтрального короткого *a* середнього ряду, про який згадував і Ф.З. Хайрудінов.

Голосний *e*. Діалектний звук *e* автори словника ЄД називають «звуженою кясрою» (*kasra mumāla*), на відміну від «абсолютної кясри» (*kasra ḥāliṣa*), тобто звичайного голосного *i*. Короткий *e* являє собою щось середнє між голосними в англійських словах “pin” і “pen” і зустрічається в ЄД як редукований варіант довгого *ē* у закритих складах [Hinds, Badawi XVII]: *ḥabbēt* (я/ти полюбив) → *ḥabbetha* (я/ти полюбив її). Т. Мітчелл уподібнює його вимову до звука, який являє собою щось середнє між англ. “bet” і “beet” [Mitchell 1962, 24]. Короткий голосний *e* досить важко відрізнити від короткого *i* в мовленні багатьох людей, особливо при швидкій вимові: *betna* (наш дім) / *bitna* (ми ночували) [Mitchell 1962, 24]. Ф.З. Хайрудінов називає цей звук «середньовисоким переднім голосним», що являє собою в окремих випадках позиційний варіант від *a* та *i*, до яких він є близьким за місцем утворення після палаталізованих і дентальних: *’arabeyya* (автомобіль); *ḥadretak* (ввічливе звертання).

Крім того, цей звук може варіюватися з коротким *i*: *’innina/’innena* (що ми) [Хайрудінов 2000, 52]. Дослідники зазначають, що такий «середній», «нечіткий» голосний є характерним для більшості арабських діалектів. Наприклад, в алжирському діалекті нечіткий змішаний *ə* є найбільш характерним голосним, який виступає замість практично будь-якого класичного голосного – частіше замість *a* та *i*, рідше – замість *u* [Мишкурів 1982, 28]. З іншого боку, Т. Мітчелл наголошує на тому, що в ЄД кожен голосний вимовляється дуже чітко і цього правила слід дотримуватися тим, хто вивчає ЄД [Mitchell 1962, 22]. На думку інших дослідників, звук *e* у більшості арабських діалектів існує лише у довгій формі як реалізація дифтонга [*ay*], а його коротка форма досі є не дуже розвиненою, хоча у швидкому мовленні спостерігаються оказіональні варіації *i – e* [Abu-Mansour 1992, 49].

Щодо випадків, у яких реалізується звук *e* в ЄД в його короткій і довгій формах, то можна виділити такі:

- довгий *ē* реалізується замість «класичного» дифтонга [*ay*], проте лише в ударній позиції: *bintēn* (дві дівчини); *šēf* (літо); *badēt* (я почав); *ginēna* (парк);
- короткий *e* з’являється у разі стягнення довгого *ē* при переносі наголосу: *’arēt* (я прочитав) → *ma ’aretuhūš* (я його не прочитав);
- короткий *e* заміщує голосний *a* суфікса жіночого роду у разі приєднання стягненого займенника або якщо дане слово є першим членом ідафи. У разі, якщо даний суфікс прибирає наголос, артикуляція *e* є чіткою: *farḥeti* (моя радість); *dunyetna* (наш світ); якщо він ненаголошений – середньою між *e* та *i*: *li-ḡāyet wiṣṭ il-bālād* (до центру міста);
- у частках-композирах, до складу етимологічної форми яких входив дифтонг [*ay*]: *lēh* (чому); *’ēš / ’ēh* (що); *fēn* (де);
- у запозичених лексичних одиницях: *bēkun* (бекон); *biyurēh* (пюре);
- в деяких діалектних лексемах: *keḍa* (так).

Голосний *i*. Короткий голосний *i* є подібним до *i* в англ. “pin” [Hinds, Badawi 1986, XVII] або англ. “bit” [Mitchell 1962, 24]. Дослідники вказують на тотожність якості вимови цього голосного в його ко-

роткій і довгій формах: *šīl* (забери!)/*šīlum* (забери їх!) [Mitchell 1962, 24]; *ʿiša* (життя) / *ʿiša* (вечірня молитва) [Hinds, Badawi 1986, XVII] – і на його тотожність до літературного аналога [Хайрудинов 2000, 50]. Можна виділити лише дві особливості реалізації даного звука:

1) як і в АЛМ, під впливом емпатичних, увулярних та фарингальних артикуляцій довгого голосного *i* переміщується ближче до заднього ряду: *taḥtīt* (планування); *yigīb* (відсутній); а короткого – у середній ряд [Хайрудинов 2000, 50] (який у класифікації не виділяється): *yihīb* (він любить). Хоча якщо це явище розглядати згідно з теорією А. Аййюба, то не приголосні, а голосні здійснюють вплив на сусідні звуки [Аууб 1985, 100–101] і, таким чином, даний голосний, подібно до *a*, має “гучний” варіант. Ми, однак, цю точку зору не поділяємо;

2) звук *i*, коли він входить до складу суфікса *-iyya*, наближається за артикуляцією до *e*: *mašriyya* (єгипетська) [Mitchell 1962, 24]. За нашими спостереженнями, це явище в артикуляції *i* даного афікса відбувається лише після певних приголосних (*b, r, m, n*): *ʿarabiyya* (автомобіль; арабська); *gumhuriyya* (республіка); *ḥaramiyya* (злодії); *waṭaniyya* (національна).

Голосний *o*. Відношення між голосними заднього ряду *u* та *o* є аналогічним до пари *i/e*. Звук *o*, який відрізняється від *u* лише більшим ступенем відкритості, автори словника ЄД називають «звуженою даммою» (*ḍamma mumāla*) [Hinds, Badawi XVII]. Його артикуляція є подібною до голосного, що є чимось середнім між англ. “hawk” і “hook” [Mitchell 1962, 24]. Довгий *ō* реалізується у задньому ряді і має середнє розкриття [Хайрудинов 2000, 50]. Подібно до пари *i/e*, різниця між артикуляцією голосних *u* та *o* в короткій формі часто є дуже незначною, особливо при швидкому темпі мовлення [Mitchell 1962, 25].

Цей звук, який не є типовим для АЛМ, в ЄД зустрічається у таких випадках:

- довгий *ō* реалізується замість «класичного» дифтонга [*aw*], проте лише в ударній позиції: *yōm* (день); *šīnōbar* (сосна); *sōra* (знепритомніти);

- короткий *o* є редукованим варіантом довгого *ō* у закритих складах: *yōm* (день) → *yomha* (того дня);

- у запозичених лексичних одиницях, особливо в тих, які ще не повністю адаптувалися до фонетичних норм арабської мови або ЄД: *ʿakurdiyōn* (акордеон), *bōnas* (бонус); *gātōh* (тістечка).

В «адаптованих» загальноновживаних запозичених лексичних одиницях оригінальний звук *o* у короткій і довгій формах часто варіюється з *u*: *yōga/yūga* (йога), *birāvo/birāvu* (браво) – або переходить в *u*: *ʿavukādu/ʿabukātu* (авокадо); *bilyatšu* (клоун).

Голосний *u*, який є подібним до голосного в англ. “put”, автори словника ЄД називають «абсолютною даммою» (*ḍamma ḥāliṣa*) [Hinds, Badawi XVII]. Він є лабіалізованим голосним високого підйому заднього ряду [Хайрудинов 2000, 51], а його вимова є подібною до *u* в англ. “put” [Mitchell 1956, 11]. Перед звукосполученням *-wwa* його артикуляція наближається до *o*: *ḥuwwa* (він) [Mitchell 1962, 25]; *ḡuwwa* (всередині). За нашими спостереженнями, його вимова наближається до *o* також після приголосних *ḥ* і *ʿ*: *ḥubb* → *ḥobb* (любов); *ʿomr* → *ʿomr* (життя; вік). У разі оточення довгого *ū* палатальними артикуляція наближається до переднього ряду: *siyūf* (мечі) [Хайрудинов 2000, 51]. Щодо короткого *u*, то якість його вимови зберігається і не підпадає під вплив емпатичних і палатальних [Хайрудинов 2000, 52; Шарбатов 1991, 278]: *yusfi* (мандарин); *turuš* (оглухнути).

Дифтонги. Як відомо, в арабській мові дифтонги є не самостійними фонемами, а результатом позиційних звукосполучень. В ЄД спостерігається перехід літературних дифтонгів *aw* та *au* в *ō* та *ē* відповідно, у таких випадках (хоча є й винятки):

- в односкладових словах непоширеної основи: *yōm* (день); *ʿēš* (хліб); *ḥēs* (оскільки); *sēl* (потік); *lōm* (докір);

- в основі імен, поширених словотворчими суфіксами: *ḥēba* (розчарування); *ḥohāya* (персик);

- у наголошеній позиції: *sōra* (знепритомніти); *zēnab* (Зейнаб);

- *au* завжди переходить в *ē* в особових закінченнях недостатніх (типу *faʿal*) і подвоєних дієслів у формі перфекта I і II особи однини і множини: *laʿēna* (ми зустріли); *baṣṣēt* (я подивився).

З іншого боку, дифтонги реалізуються в їхній «класичній» формі в ЄД у таких випадках:

- у ненаголошеній позиції (в тому числі – при утворенні лексеми від основи, в якій дифтонг перейшов у довгий голошний): *ḥēs* (оскільки) → *ḥaysiyya* (соціальний стан); *ḥēr* (добро; удача) → *ḥayrāt* (добрі справи); *zō'* (смак; такт) → *zaw'iyya*;

- в похідних іменах від I породи подібноправильного дієслова (дієприкметник пасивного стану, ім'я місця): *mawgūd* (наявний); *mawzūn* (зважений); *māymāna* (правий бік); *maysūr* (заможний); масдарі II породи подібноправильного дієслова: *tawrīd* (постачання);

- наприкінці слова: *law* (якби); *sāy* (чай);

- у лексемах з «високої» сфери або в мовленні інтелігенції: *qawmi* (національний); *mawrid* (ресурс);

- у власних іменах: *fawzi*, *fawziyya*, *sawsan*.

Іноді спостерігається наближення вимови голосного *a* дифтонга до *o*: *law* → *low* (якби).

З іншого боку, існують випадки оказіонального варіювання дифтонгів та відповідного довгого голосного в одних і тих самих морфологічних типах: *sawra* (революція); *dawša* (гам), але *tōba* (розкаяння). В даному разі не можна пояснити це належністю лексеми до різних сфер (якщо першу можна віднести до політичної тематики, то дві останні є суто побутовими, а дифтонг реалізується по-різному).

Через високий ступінь частоти збереження дифтонгів у ЄД ми не схильні вважати їх несправжніми, на відміну від Ф.З. Хайрудінова [Хайрудінов 2000, 53]. Т. Мітчелл також вказував на часті випадки дифтонгізації в ЄД і необхідність збереження енергійної напруженої артикуляції при їхній вимові [Mitchell 1962, 25]. В окремих випадках опозиція «дифтонг – довгий голошний» може мати дистинктивну ознаку: *ḥēr* (добро; успіх)/*ḥayr* (найкращий).

Специфічним для ЄД є дифтонг *iw* [Хайрудінов 2000, 53], який реалізується лише у таких дериватах від подібноправильних коренів:

- у формі імперфекта I і IV порід: *niwris* (ми успадковуємо); *yiwgiz* (він скорочує);

- у формі імператива I і IV порід: *'iwzin* (зваж!); *'iw'idu* (пообіцяйте!);

- у формі масдара X породи: *'istiwdāḥ* (прояснення для себе).

Поряд із вищезазначеними діалектними формами можуть вживатися літературні, в яких слабкий кореневий *w* змінюється за правилами зміни слабких приголосних: *'istiwdāḥ* = *'istidāḥ*; *yiwgiz* = *yūgiz*. Хоча це здебільшого є характерним для мовлення інтелігенції та для тих форм, які увійшли до діалекту з АЛМ як терміни з «високої» сфери: *'istirād* (імпорт); *'isti'āb* (сприйняття). В рідкісних випадках подібні варіанти мають дистинктивну ознаку: *'istiwdā'* (доручення) / *'istidā'* (відставка).

Таким чином, підводячи підсумок, ми, як і Т. Мітчелл, схильні вважати, що вокалічна система ЄД містить п'ять фонем (*a – e – o – i – u*), кожна з яких може мати довгу і коротку форму, та три дифтонги (*aw – ay – iw*). Поділяючи думку Ю.Н. Завадовського, ми вважаємо, що діалектні голосні мають кілька відтінків. За нашими спостереженнями, голосні ЄД у короткій формі характеризуються властивістю уподібнення до інших, близьких за місцем артикуляції. У довгій формі артикуляція здебільшого є чіткою. Крім того, ми пропонуємо виділити у системі алофонів фонем *a* «нейтральний» голосний середнього ряду. Отже, за нашими підрахунками, кількісне співвідношення голосних фонем та їхніх алофонів буде становити 5:19 відповідно. Наш варіант класифікації голосних ЄД представлений у таблиці 3.

ТАБЛИЦІ

Таблиця 1

Ряд→ Підйом↓	Передній		Середній		Задній	
	короткий	довгий	короткий	довгий	короткий	довгий
Високий	<i>i</i>	<i>ī</i>			<i>u</i>	<i>ū</i>
Середній						
Низький			<i>a</i>	<i>ā</i>		

Таблиця 2

Ряд→ Підйом↓	Передній		Задній	
	короткий	довгий	короткий	довгий
Високий	<i>i</i>	<i>ī</i>	<i>u</i>	<i>ū</i>
Середній	<i>e</i>	<i>ē</i>	<i>o</i>	<i>ō</i>
Низький	<i>ä</i>	<i>ā</i>	<i>a</i>	<i>ā</i>

Таблиця 3

<i>a</i>		<i>e</i>		<i>i</i>		<i>o</i>		<i>u</i>	
короткий	довгий	короткий	довгий	короткий	довгий	короткий	довгий	короткий	довгий
<i>ä</i> (м'який)	<i>ā</i>	<i>e</i>	<i>ē</i>	<i>i</i>	<i>ī</i>	<i>o</i>	<i>ō</i>	<i>u</i>	<i>ū</i>
<i>a</i> (нейтрал)		<i>i</i>		<i>e</i>		<i>u</i>	<i>ū</i>	<i>o</i>	
<i>a</i> (гучний)	<i>ā</i>			<i>ı</i>					

ЛІТЕРАТУРА

- Багиров А.Г. Египетский арабский диалект. Москва, 2005.
- Гранде Б.М. Введение в сравнительное изучение семитских языков. Москва, 1988.
- Завадовский Ю.Н. Фоно-морфологическая и лексическая структура арабских диалектов Магриба: Дисс. д-ра филол. наук. Москва, 1965.
- Маслук Саад Абдель Азиз. Акустическая характеристика арабского консонантизма и вокализма и нормы поэтической рифмовки: Автореф. дисс. канд. филол. наук. Москва, 1975.
- Мишуров Э.Н. Алжирский диалект арабского языка. Москва, 1982.
- Сикстулис Я.П. Теоретические проблемы практической транскрипции арабского текста: Автореф. дисс. канд. филол. наук. Ленинград, 1987.
- Усманов Н.К., Касаева Л.А. Аудио-визуальное учебное пособие по египетскому диалекту для IV курса. Москва, 1982.
- Фаваз Мансур. Концепция фонетики арабского языка в книге Сибавейхи «Ал-Китаб»: Дисс. канд. филол. наук. Санкт-Петербург, 2004.
- Хайрудинов Ф.З. Особенности развития и функционирования лексики современного египетского обиходно-разговорного языка: Дисс. канд. филол. наук. Москва, 2000.
- Шагаль В.Э. Языковой аспект национальных процессов в арабских странах. Москва, 1987.

Шарбатов Г.Ш. **Арабский литературный язык, современные арабские диалекты и региональные обиходно-разговорные языки** // Языки Азии и Африки, IV, кн.1. Москва, 1991.

Шарбатов Г.Ш. **Соотношение арабского литературного языка и современных арабских диалектов.** Москва, 1966.

Юшманов Н.В. **Работы по общей фонетике, семитологии и арабской классической морфологии.** Москва, 1998.

Abu-Mansour, Mahasen Hasan. Closed Syllable Shortening and Morphological Levels // Perspectives on Arabic Linguistics, IV, vol. 85 (Papers from the Fourth Annual Symposium on Arabic Linguistics). – Amsterdam/Philadelphia, 1992.

Al-Qahtani, Duleim Masoud. **Sound Changes in Arabic Sonorant Consonants.** Beirut, 2005.

Ayyub, Abdurrahman. 'Al-'arabīya wa lahağātuhā. Al-qāhira, 1985.

Hinds, Martin & Badawi, El-Said. **A Dictionary of Egyptian Arabic (Arabic-English).** University of Cambridge, the American University in Cairo, 1986.

Holes, Clive. **Modern Arabic: Structures, Functions and Varieties.** New York, 1995.

Mitchell T.F. **An Introduction to Egyptian Colloquial Arabic.** London – New York – Toronto, 1956.

Mitchell T.F. **Colloquial Arabic. The Living Language of Egypt.** London, 1962.